

זהו בעצם הפתרון לבעיות הדמוגרפיות והגיאופוליטיות שמרבים לדרוש את פתרונו. או-אז לא תהיה מניעה מהענקת שלטון אוטונומי מסוים (לפחות לדעת הרמב"ם) לערביי ארץ ישראל, שייפכו להיות גרים-תושבים בארצנו. אם באמת ובתמים מעונינים אנו בשלום אמת ובר קיימא באזורנו עלינו להפנות את המרץ והיוזמה לאותה מהפכה חינוכית ומוסרית אשר חייבת להתחיל בתוכנו, וממנו היא תוכל להתפשט גם על החוסים בצילנו. "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-להי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה בארחתיו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ... וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיה ב' ג'ד').

סימן יא

פיקוח נפש בישוב ארץ ישראל*

ראשי פרקים

א. איסור כניסה לסכנה בחינם	ו. דברי ריה"ל מסכימים עם שיטת הרמב"ן
ב. מותרת הסתכנות כדוגמת הסתכנות לפרנסה	ז. במצות ישוב ארץ ישראל
ג. מותרת הסתכנות דוגמת מלחמת מצוה	ח. במצות ישוב ארץ ישראל צד המצוה הפרטי נובע מהחלק הצבורי
ד. מחלוקת קדומה במחלוקת ריה"ל והמבי"ט	ט. בכל הדורות מצאנו מסי"נ על ישוב ארץ ישראל
ה. בין מצות מלחמה למצוות אחרות	

* * *

א. איסור כניסה לסכנה בחינם	וא"כ צ"ע האם מותר לדור במקומות מסוכנים או לנסוע בכבישים מסוכנים?
כלל גדול נקוט בידינו "וחי בהם", אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש. ואפילו ספק פיקוח"נ דוחה את כל המצוות שבתורה, חוץ משלוש העבירות החמורות: ע"ז, ג"ע ושפ"ד. ולפי זה, אין מקום להסתכן, ואפילו לא להיכנס לספק סכנה לשם מצות ישוב ארץ ישראל.	ב. מותרת הסתכנות כדוגמת הסתכנות לפרנסה
	בשולחן ערוך — (אה"ע סי' ע"ה) נפסק: "יש מי שאומר דהא דכופין לעלות לארץ ישראל היינו בדאפשר בלא סכנה.

* מתוך הספר 'נשמה של שבת' לזכר הרב שלמה רענן הי"ד שנרצח בביתו בתל-רומידה שבעיה"ק חברון ת"ו.

הפלגה בים (ובירושלמי מ"ק פ"ג ה"א: אסור לפרוש בים) ובכל זאת פועל — וכן סוחר — מוכנים להיכנס לסיכונים ע"מ לפרנס את בני ביתם. ובודאי שאין הכונה לסכנה ודאית ומוחשית, כי מי התיר לאדם להסתכן לשם פרנסה? אלא הכונה לדרגה גבוהה יותר של סיכון מאשר בני אדם אחרים שנוטלים על עצמם בתנאים רגילים.

ואולי משום שגם פרנסה יש בה צד מצוה שאדם חייב לפרנס את אשתו, בגלל הכתובה שחייב לה, ואת ילדיו עד גיל שש מעיקר הדין, ולאחר מכן מדין צדקה, כל אלו יש בהם צד מצוה ועל זה נאמר שלוחי מצוה אינם ניזוקין. אולם במקום דקביעא היזקא גם שלוחי מצוה צריכים לחשוש כמבואר בפסחים (ח' ב.). וצריך לומר שכאן מדובר כשלא קביעא היזקא, אך יש סיכון ידוע, מעבר למקובל בתנאים רגילים ולכן קבע המב"ט גדר זה של סוחרים. לא תיגרע ארץ ישראל מכל מסחר. ואם סוחרים נוטלים על עצמם סיכון מסוים, העולה לארץ ישראל לא כל שכן?²

הלכך מסוף המערב עד נוא אמון (אלכסנדריה) אין כופין לעלות, ומנא אמון ולמעלה כופין לעלות דרך יבשה, וגם דרך ים בימות החמה, אם אין שם לסטים" (ומקורו בתשובת הר"ש בן הרשב"ץ).

ובפתחי תשובה שם הביא בשם המב"ט (ח"ב סי' רט"ז) שגדר הסכנה לענין זה הוא כל שהסוחרים נמנעים מלנסוע אין הבעל יכול לכוף את אשתו לעלות לארץ ישראל, אך כשהסוחרים אינם נמנעים מלנסוע (וכפי שהיה נהוג בימיו שהסוחרים לא נמנעו מלהפליג לונציה ולנמלים אחרים בים התיכון) יכול בן הזוג לכוף את השני לעלות עמו לארץ ישראל. וכן הביא בשם המעיל צדקה סי' כ"ו ע"ש.

ומסתבר לומר שסוחרים נוטלים על עצמם סיכון גבוה יותר מאשר סתם בני אדם המפליגים בים, ודוגמא לכך דברי הגמ' בב"מ (ק"ב א') "ואליו הוא נושא את נפשו" — "מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה לא על שכרו?¹ ואם כל הדרכים בחזקת סכנה ובפרט

1. **הערת עורך:** הרב לא חילק בין עליה לא"י, לבין הדר בה לענין יציאה ממנה או מעבר ממקום למקום. וישנם צדדים לכאן ולכאן. מחד, הדר בה ועובר ממקום למקום אינו מבטל את המצוה. מאידך מצאנו במכילתא (מסכתא דבחדש יתרו פר' ו'): "אלו ישראל שהם יושבין בארץ ישראל ונותנין נפשם על המצות. מה לך יוצא ליהרג, על שמלתי את בני".... (ומובא ברמב"ן עה"ת). משמע קצת שיש יותר חיוב על ישיבת א"י כשיושבים בה אפילו בהסתכנות.

תשובת הרב: מצד חיוב הגברא אין נפ"מ באיזה מקום בארץ אדם יושב. אך מבחינת חיוב החפצא שהארץ תהיה מיושבת וההשלכות הצבוריות להרחבת הישוב ובטחונו יש הידור מצוה ליושבים על הספר יותר מאלו היושבים בעיר. ולכן הם רשאים ליטול על עצמם סיכון נוסף, כי הכל כלול במצות ישוב א"י.

2. **הערת עורך:** ישנו גדר נוסף כדוגמת מה שכתבו הראשונים לגבי מסי"נ על קידוש ה' שחסידים יכולים למסור נפשם אף במקום של יעבור ואל יהרג, אם הוא אדם גדול והדור פרוץ. וניתן לומר זאת לגבי ישוב א"י. וכיון שהמצוה גדרה ישיבה — שייך להכניס את כל המשפחה לאותה מסי"נ. כמו"כ צריך להוסיף את הספיקות ומשקלם בהכרעה כמבואר במשפט כהן (סי' קמ"ג א', וקמ"ד).

תשובת הרב: אך לדעת הרמב"ם דבר זה אסור. אם כי במצות ישיבת א"י גם הוא מודה כמ"כ

והמבי"ט, ראשיתה במחלוקת גדולי עולם כעזרא ונחמיה.

בספר עזרא (ח' כ"ב) נאמר: "כי בשתי לשאול מן המלך חיל ופרשים לעזרנו מאויב בדרך, כי אמרנו למלך לאמר יד אלקינו על כל מבקשיו לטובה ועזו ואפו על כל עוזביו".

מאיך נחמיה שעלה כמה שנים אחריו מספר (נחמיה ב' ט'): "ואבוא אל פחוות עבר הנהר ואתנה להם את אגרות המלך וישלח עמי המלך שרי חיל ופרשים". נחמיה לא רצה לסמוך על הנס, בעוד שעזרא הרשה לעצמו לעשות כן. ויתכן לומר שהיה סיכון מסוים בנסיעה לארץ ישראל, ואנשים לא נסעו בדרך כלל בלי ליווי. ולכן נחמיה לא רצה לנסוע ללא ליווי. וכדעת המבי"ט. עזרא הרשה לעצמו ליטול סיכון זה ולוותר על הליווי כי סבר כדעת ריה"ל. אם כי יתכן שהיו להם הערכות שונות על מידת הסיכון. עזרא סבר שהסיכון לא גבוה כל כך ומותר להכנס לסיכון כזה לשם עליה לארץ ישראל. ונחמיה סבר שהסיכון גבוה יותר ואין להיכנס אליו, ואפילו לשם עליה לארץ ישראל. וצ"ע. ועכ"פ אין להכריע את ההלכה מכאן (למרות שעזרא הסופר נחשב כסמכות הלכתית גדולה יותר משל נחמיה, אך בגלל שאיננו יודעים מה הרקע להבדלים ביניהם, איננו יכולים לראות זאת כמחלוקת ולהכריע בה).

ה. בין מצות מלחמה למצוות אחרות

מסוף דברי ריה"ל שהבאנו לעיל למדנו שיש להשוות בין עליה לארץ ישראל לבין מלחמת מצוה. אכן מלחמת מצוה יש מצוה לצאת אפילו חתן מחדרו, אע"פ

ג. מותרת הסתכנות דוגמת מלחמת מצוה

והנה ריה"ל בכוזרי, בסוף מאמר חמישי (סי' כ"ג) כותב:

"אשר לסכנה ביבשה ובים... דומה היא יותר לסכנה שמסתכן, למשל, הסוחר הנודד למרחקים מתוך תקווה להרויח בסחורתו. ואם האיש העולה לארץ ישראל מכניס עצמו לסכנות גדולות יותר, מפאת תשוקתו ותקותו לכפרת עוונות, יש לו התנצלות על שימו נפשו בכפו..."

ואם יזכה כי יצילהו הא-לוה מכל הסכנות יודה וישבח. ואם יאבד בעוונותיו – ימצא סיפוק בידיעה כי רוב עוונותיו נתכפרו לו במותו. יודע הוא כי דרכו זאת טובה מדרך האנשים המסכנים נפשם במלחמה..."

אכן קלה הסכנה שסיכון הוא את נפשו אף מזו שנסתכנו בה האנשים היוצאים למלחמת מצוה מתוך תקווה כי יהיה להם חלק לעוה"ב."

ריה"ל, תלמיד הרי"ף, שהיה נאה דורש ונאה מקיים, וקיים בעצמו את מה שכתב, ומקובל שחייו נקטפו בדרכו לארץ ישראל, חולק על המבי"ט וסובר שמותר ליטול סיכון גבוה יותר משנוטלים הסוחרים, ע"מ להעלות לארץ ישראל. והוא משהו את היתר הסיכון להיתר השתתפות במלחמת מצוה.

ד. מחלוקת קדומה במחלוקת ריה"ל והמבי"ט

ויתכן לומר שמחלוקתם של ריה"ל

בהל' מלכים פ"ה שגדולי הדור לא יצאו לחו"ל אפי' בשעת רעב גדול. וע"כ בגלל ציבוריותה של המצוה.

במלחמה אסור להרוג אנשים פרטיים שלא לצורך, אא"כ הדבר נחוץ לצורך המלחמה. השיקולים צריכים להיות ציבוריים ולא אישיים. וכן מצינו בשאול שאמר לקיני: "לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו" (שמואל א', ט"ו, ו'). ואולי יסוד זה נלמד מ"עַד דַּדְתָּה" (דברים כ', כ') שמלחמה דוחה שבת לא רק משום פיקוח-נפש, אלא בגלל היותה ציבורית, ובציבור יש לשקול שיקולים רחוקים יותר של פיקוח-נפש, וכמו שכתבו הגאונים בגמרא שבת מ"ב א' לענין גחלת ברה"ר (עי"ש ר"ח ורשב"א), וכמו שפירש הרדב"ז בהל' מלכים פ"ח ה"א. (עיינן מש"כ מו"ר הגר"ש ישראלי שם, ומו"ר הרמ"צ נריה ב"מלחמות שבת" ומה שכתבנו בספר "ערכים במבחן מלחמה" לזכרו של רמי מזרחי).³

ו. דברי ריה"ל מסכימים עם שיטת הרמב"ן במצות ישוב ארץ ישראל

אלא שדברי ריה"ל תלויים במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן אם למנות את מצות ישוב ארץ ישראל במניין המצוות. הרמב"ם אינו מונה את המצוה במנין המצוות כי אינו סובר שיש מלחמת מצוה מיוחדת בכיבוש ארץ ישראל, דיינו בכך שמנינו במנין המצוות את כל המצוות התלויות בארץ, הן מצוות שבקרקע, הן מצוות שבמקדש, שבמלכות, שבסנהדרין,

שיש בכך סכנה. וכבר העיר המנ"ח (מצ' תכ"ה) על כך שיש היתר להסתכן במלחמה שזוהי גזה"כ שהרי התורה לא תסמוך על הנס, ובכל מלחמה כזה וכזה תאכל החרב, לצערנו. ובכל זאת התירה התורה וציוותה על מלחמות. אלא שא"כ נלמד ממלחמות למצוות אחרות. ומנין לנו שפיקו"נ דוחה את כל התורה כולה? ובפרט קשה ממלחמת רשות. מה ההיתר להסתכן לשם מלחמת רשות? (עי' משפט כהן ס"ס קמ"ג שזהו ממשפט המלך. ואמנם מצינו שמלך רשאי להוציא להורג רוצחים שיש עליהם רק עד אחד, או ללא התראה. אולם לא מצינו שמלך רשאי לסכן חיי אנשים חפים מפשע?)

וע"כ צ"ל כמו שכתב מו"ר הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה א', שער א', א', ב') שבמלחמה לא חל כלל המושג "וחי בהם". כי במלחמה כל הכלל נחשב לאיש אחד, ולגבי הכלל כל יחיד אינו אלא אבר של גוף שלם, וכמו שמותר לאדם לסכן אבר אחד כדי להציל את נפשו, כך מותר לסכן יחידים כדי להציל את הכלל כולו.

ויש להטעים את דבריו ע"פ המהר"ל בגור אריה פרשת וישלח, ששמעון ולוי הרגו גם אנשים אחרים בשכם ולא רק את חמור, משום שמלחמה אינה בין אנשים יחידים, אלא בין שני עמים. ולכן השיקולים הם כלליים ולא פרטיים. ומסתבר שגם

3. ועיי' גור אריה למהר"ל על שמות י"ד ז' שהביא דוגמא זו של הקיני לכך שאסור להרוג סתם גוי כשר אפילו במלחמה. ועכצ"ל ששאול חשש שמא יפגע בשוגג בקיני תוך כדי מלחמה. ועל זה אמרו חז"ל (מס' סופרים פט"ו): טוב שבגויים הרוג במלחמה. ר"ל שבמלחמה אין שוקלים שיקולים פרטיים של כל אחד ואחד, אלא שיקולים כלליים, ולכן גם גוי טוב עלול להיפגע תוך כדי מלחמה. ואולי כל האמור, שמלחמה היא מושג ציבורי, כלול במה שכתב הרב קוק במשפט כהן שם שהמלחמות הן מהלכות ציבור. וגם סמכותו של המלך להוציא למלחמות היא מכח סמכותו הציבורית.

שלא לרדת מן הארץ. וקשה, מאי שנא מכל מצוה אחרת, שאפילו ספק פיקו"נ דוחה אותה ולא מצינו מידת חסידות להסתכן (ודעת הרמב"ם, שאסור להסכן במקום שאינו מצוה)? יתירה מזאת, מחלון וכליון התחייבו כליה למקום על שלא נהגו מידת חסידות, וכי מי שאינו חסיד חייב כליה!?

ז. במצות ישוב ארץ ישראל צד המצוה הפרטי נובע מהחלק הציבורי

ונראה לומר בזה שהחלק האישי שבמצוה מסתעף מהחלק הציבורי. ואע"פ שהחלק האישי נהוג גם בזמן שהחלק הציבורי לא ניתן לקיום (עיין שו"ת הרשב"ש סי' ב') מ"מ יש לחלק האישי משמעות ציבורית. ואפילו לדעת הרמב"ם שאינו רואה בכיבוש הארץ מלחמת מצוה, מודה שיש במצוה זו ערך ציבורי (עיין למשל בדבריו בסהמ"צ מ"ע קנ"ג על כך שלא יעלה על הדעת שיהיה זמן אחד שלא יימצא מישוהו מישראל בארץ ישראל, כי בכך עלולים חלילה להינטל המועדות וה' הבטיח לנו שלא ימחו אותות האומה). ולכן יש היתר ליחיד להכנס לסיכון לשם קיומו של הכלל בארץ ישראל. (עיין במשפט כהן סי' קמ"ג וקמ"ד שעוסק בכך בהרחבה). ואולי זו הסיבה שמחלון וכליון נענשו, כי היו גדולי הדור, וקולר הרבים היה תלוי בצוארם. ובירידתם מן הארץ, למרות שהיתה מוצדקת, היו עלולים לגרום לכך שיתבטל הישוב בארץ חלילה. כי אם גדולי הדור נוטשים את הארץ הדבר עלול לגרום לנטישה המונית "אם בארזים נפלה שלהבת מה יגידו אזובי הקיר". ולכן, בגלל השיקול הציבורי, היה עליהם להשאר בארץ למרות הסיכון (ועיין מה שכתבנו ב"באהלה של תורה" ח"א סי' ו', ג' עמ' 93).

ולכן כל יחיד מישראל הרואה את עצמו

מועדי השנה, טומאה וטהרה ועוד. וא"כ רוב מצוות התורה תלויות בארץ ישראל וא"א לקיימן בחו"ל. אך הרמב"ן סובר שיש מצוה עצמית בכיבוש הארץ והיא נחשבת למלחמת מצוה (עי' בהוספותיו לספהמ"צ מ"ע ד). וא"כ דברי ריה"ל שעליה לארץ מצדיקה סיכון, כמו במלחמה, מתאימים רק לדעת הרמב"ן אך לדעת הרמב"ם א"א לומר כן.

מיהו ריה"ל הזכיר בדבריו גם מלחמות אחרות, לא רק מלחמת מצוה. וא"כ גם לדעת הרמב"ם יש היתר להילחם על ארץ ישראל מדין מלחמת רשות, שאף היא מתירה סיכון. אלא שמלחמת רשות אינה נהגת בזמן שאין לנו מלך וסנהדרין.

ואפילו לדעת הרמב"ן שמצות ישוב ארץ ישראל כוללת גם את הכיבוש, והיא נחשבת משום כך למלחמת מצוה, יש להבחין בין שני חלקים במצוה, חלק ציבורי — לכבוש את הארץ מיד זולתנו מן האומות, או להוציאה מהשממה, וחלק אישי — לשבת בארץ. החלק הציבורי אמנם מתיר נטילת סיכון, כפי שהוסבר לעיל שהיתר הסיכון נובע מהגדרתה הציבורית של המצוה. אך החלק האישי דינו ככל מצוה אחרת שנדחית מפני פיקו"נ. והרי הלכה מפורשת היא שמותר לרדת מן הארץ מפני הסכנה, כגון כאשר חזק הרעב בארץ עד שנעשה שוה דינר חיטין בשני דינרין (רמב"ם הל' מלכים פ"ה, ה"ט).

אך דוקא מהלכה זו יש ללמוד גם להיפך, שהרי הרמב"ם פסק שם: "ואע"פ שמותר לצאת אינה מידת חסידות, שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו, ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כליה למקום". משמע שמותר להסתכן, סיכון ידוע, ובלבד

ישוב הארץ. והמושבה "חדרה" הוקמה ע"י ת"ח, וביניהם משפחת פרנק (אביו של הגאון הרב צבי פסח פרנק רבה של ירושלים) וכידוע הקדחת הפילה מהם חללים רבים והם לא נטשו את המקום, אלא אדרבה נלחמו בקדחת עד שהדבירו אותה, וכן תושבי מקומות אחרים בארץ ובעיקר תושבי עיה"ק חברון, הרואים את עצמם כשלוחי ציבור, קדוש יאמר להם.

שליח ציבור ראשי להכנס לסכנות בעליה לארץ ובישובה. ובזה יובן מה שכתב ריה"ל בחתימת ספרו. וכך גם נהג למעשה.

ח. בכל הדורות מצאנו מס"נ על ישוב ארץ ישראל

ואכן מצינו בכל הדורות שאנשים נטלו על עצמם סיכונים בישובה של ארץ ישראל, עיין הקדמת פאת השולחן שר' ישראל משקלוב שיכל את רוב משפחתו בגלל

סימן יב

ישוב הארץ — בינוי או שדות

ראשי פרקים

הצגת הבעיה

ה. שיטת הרמב"ם בהפיכת שדה לבית	א. עדיפות אילנות על בתים
ו. שינוי יעוד מבית לשדה	ב. נטיעת אילנות לעומת זריעת שדות
ז. מחלוקת האחרונים	ג. מחלוקת הירושלמי והבבלי
סיכום	ד. עדיפות שטח חקלאי על פני בינוי או עיור

* * *

הצגת הבעיה

כיצד מתקיימת מצות ישוב ארץ ישראל ביתר הידור: בשדות או בבתים, בעיור או בחקלאות? האם מותר לתכנן את ישוב הארץ ע"י עקירת שטחים חקלאיים והפיכתם לשטחים בנויים? וכן, האם מותר לסלול כביש על חשבונם של שטחים חקלאיים? מה עדיף: ריכוז האוכלוסיה או פיזור?

א. עדיפות אילנות על בתים

את שאלת העדיפות בין בית לשדה לעניין ישוב הארץ ניתן לבחון על פי הסוגיה (ב"מ קא ע"ב) של "היורד לשדה או לחורבה של חברו ללא רשות ונטעה או בנאה":
 "א"ר יוחנן בבית שומעין לו, (היורד לתוך חורבה ובנאה שלא ברשות ואומר לו עצי ואבני אני נוטל" — רש"י) בשדה אין שומעין לו (היורד לשדה ונטעה שלא ברשות ואומר נטיעות אני נוטל) מאי טעמא? משום ישוב ארץ ישראל. איכא דאמרי משום כחשא דארעא